

Ես նկատի ունեմ Կեփաղիոնի պատմածն էլ, որպեսզի շատերին տեղիք չտամ մեզ ծաղրելու, որովհետև նա ուրիշ շատ բաների թվում խոսում է նախ Շամիրամի ծնունդի մասին, հետո դնում է Շամիրամի պատերազմը Զրադաշտի հետ, ապա տալիս է Շամիրամի հաղթելը և արդեն վերջը դնում է Հնդկաստանի պատերազմը: Բայց մեզ ավելի հավանական է թվում Մար Աբաս Կատինայի կատարած քննությունը քաղդեական մատյանների, քան այս, որովհետև տեղին է պատմում և պատերազմի պատճառն էլ հայտնում է: Սրանց հետ մեր երկրի առասպելներն էլ հաստատում են բազմահմուտ ասորուն, թե այստեղ է պատահել Շամիրամի մահը, նրա հետիոտն փախչելը, ծարավելը, ջրի պապակելը, ջուր խմելը, այլև սուսերավորների մոտենալիս հուռությունը ծովը նետելը և նրա ասած խոսքը - «Ուլունք Շամիրամա ի ծով»: Բայց եթե առասպել ախորժում ես՝ Շամիրամը Նիոբեից առաջ քար դարձավ⁴²:

Արդ՝ այսքան բավական է, մենք դառնանք հաջորդ անցքերին:

ԺԹ

ԱՅՆ ՄԱՍԻՆ՝ ԻՆՉ ՊԱՏԱՀԵՑ ՇԱՄԻՐԱՄԻ ՄԱՀԻՑ ՀԵՏՈ

Ամեն ինչ հարմարեցնելով ես այս գրքում կնշանակեմ մեր ազգի ավագագույն մարդկանց ու նախնիքներին և ինչ որ նրանց յուրաքանչյուրի մասին գրույցներ և իրողություններ կան, չմտցնելով սրա մեջ ոչ մի ինքնահինար կամ անպատշաճ բան, այլ ինչ որ հավաքեցինք գրքերից և սրանց հետևողությամբ՝ իմաստուն և այս հարցերում լավատեղյակ անձերից, որոնցից ստույգ կերպով ջանացինք հին գրվածքներից հավաքել: Եվ մենք ասում ենք, որ մենք այս պատմության մեջ ճշմարտախոս ենք եղել մեր դիտավորությամբ և ուղղամտությամբ, իսկ ինչ վերաբերվում է նրանց, որոնցից հավաքել ենք, այդ Աստծուն է հայտնի, նրանք գովելի են թե պախարակելի, այդ մեզ չի վերաբերվում, մենք հեռու ենք դրանցից⁴³: Բայց

42 Նիոբեն հունաց դիցաբանության մեջ՝ Տանտալոսի դուստրն էր, Թեբեի Ամփիոն թագավորի կինը: Նա ուներ յոթը տղա և յոթը աղջիկ, որոնցով պարծենալով՝ ծաղրեց Լատոնային, որ միայն երկու տղա ուներ- Ապոլլոնը և Դիանան: Սրանք իրենց մոր արհամարհանքի վրեժը լուծելով՝ նետերով սպանեցին Նիոբեի բոլոր տասնևչորս զավակներին: Դժբախտ կինը սարսափից քար կտրեց: - Պատմահայրը ակնարկում է, թե Հայաստանումն էլ գոյություն է ունեցել առասպել Շամիրամի քար կտրելու մասին:

43 Խորենացին ուզում է ասել, թե ինքը Պատմությունը գրելիս հավատարմությամբ օգտվել է իմաստուն և հմուտ հեղինակներից, իսկ թե սրանք որքան ճշմարիտ են գրել՝ այդ Աստծուն է հայտնի, նրանք գովելի կլինեն մարդկանց թե պարսավելի՝ այդ իրեն չի վերաբերում, ինքը

պատմաճների համաձայնությունը և պատանիների ճյուղագրության մեջ թվերի հավասարությունը ցույց են տալիս մեր աշխատասիրության ճշմարտությունը: Արդ՝ այս այսպես կարգավորելով, կամ բոլորովին հավաստի կամ փոքր ինչ ճշմարտից շեղվելով կսկսեմ քեզ այսուհետև եղածները պատմել Պիտոյից Հյուսման պատմությունից:

Արդ՝ Շամիրամաի մահից հետո, որ տեղի ունեցավ Արային սպանելուց հետո իր Զամեսես որդու ձեռքով, որ ինքը Նինվասն է, պատմության կարգը հաստատ այսպես պետք է գիտենանք: Նինվասն սպանելով իր հեշտասեր մորը, թագավորում է ինքը և խաղաղ կյանք է վարում: Սրա ժամանակ լրանում է Աբրահամի կյանքի տարիները:

(Ի)

ՄԵՐ ԱԶԳԻ ՃՅՈՒՂԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՔՐԱՅԵՑԻՆԵՐԻ ԵՎ ՔԱՂԴԵԱՑԻՆԵՐԻ ՃՅՈՒՂԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏ ՄԻՆՉԵՎ ՍԱՐԴԱՆԱՊԱԼՈՍ, ՈՐ ԿՈՉՎՈՒՄ ԷՐ ԹՈՆՈՍ ԿՈՆԿՈՂԵՌՈՍ

Եբրայեցիների

Իսահակ

Հակոբ

Ղևի

Կահաթ

Ամրամ

Մովսես

Հեսու

նրանց համար պատասխանատու չէ: Այս խոսքերից պարզ երևում է, որ Պատմահայրն այնքան էլ վստահ չէ օգտագործված աղբյուրների արժանահավատության, իրենից հեռացնում է պատասխանատվությունը նրանց սխալների համար:

Սրանից առաջ տիրում էին ոչ թե ըստ ցեղի, այլ ըստ առաջադիմության, որովհետև բոլորն էլ Աբրահամից էին: Երբ սա քանանացիներին կոտորեց, սրանք դեպի Թարսիս նավով անցան Ագոաս, և այս հայտնի է Ափրիկացիների աշխարհում արձանների վրա դրոշմված արձանագրություններից: որ մինչև այժմ կա հետևյալ բովանդակությամբ.«Մենք քանանացիների նախարարներս գող Հեսուից փախչելով եկանք այստեղ բնակվելու»: Սրանցից է և մեր պատմական Քանիդասը ⁴⁴ Հայաստանում: Եվ մենք ստուգելով հաստատ իմացանք, որ Գնթունների ցեղն անտարակույս սրանցից է սերված, և այս ցեղի բարքը ցույց է տալիս, որ քանանացի են:

Գոթոնիել

Ավովդ

Բարակ

Գեդեոն

Աբիմելեք

Թովդա

Հայիր

Եփթայի

Եսեբովն

Եդովն

Ղաբդոն

Սամփսոն

Հեղի

Սամուել

Սավուդ

44 Բնագրում գրված է Քանանիդաս: Բայց երեք ձեռագիր ունին Քանիդաս, նույնպես ունի և Ասողիկ և համապատասխանում է եբրայեցերեն Քանիդային: Քանանացի նախարարների Ագոաս փախչելու և այնտեղ արձանագրություններ դրոշմելու պատմությունը անում է Պրոկոպիոս հույն պատմագիրը Զ. դարում:

Դավիթ և հաջորդները

Քաղդեացիների

Արիոս

Առալիոս, որ է Ամյուռոս

Քսերքսես, որ և Բաղես

Առմամիթոնոս

Բելոքոս

Բալես

Ադտագոս

Մամիթոս

Մասքաղես

Սփերոս

Մամիդոս

Սպարեթոս

Ասկատաղես

Ամինտես

Բելոքոս

Բադոտոռես

Ղամպառիտես

Սուսառիս

Ղամբառիս

Պաննիաս

Սոսառմոս

Միթոնոս

Տևտամոս

Տևտեոս

Թիննս

Դեռկյուղոս

Եվպադոս

Ղավոսթենիս

Պեռիտիադես

Օփոատիոս

Փռատինիս

Ակոսագանիս

Սարդանապադոս

Հ ա յ ո ց

Արայան Արա

Սա մեր Արայի որդին է, որին Շամիրամը Արա կոչեց և մեր երկրի իշխանությունը նրան վստահեց, նրանից սերվեցին...

Անուշավան

Պարետ

Արբակ

Զավան

Փառնակ

Սուր

Արա ժամանակ էր ապրում Հեսու Նավյան

Հավանակ

Վաշտակ

Հայկակ

Սրա մասին ասում են, թե ապրել է Բելոքոսի ժամանակ և մի անմիտ խռովություն հարուցանելով նրա մեջ մեռել է:

Ամպակ

Առնակ

Շավարշ

Նորայր

Վստամ

Կար⁴⁵

Գոռակ

Հրանտ

Ընձաք

Գդակ

Հորո

Զարմայր

Սա Տևտամոսից օգնական ուղարկեց Պրիամոսին եթովպական զորքի հետ և մեռավ հելլենացի քաջերից:

Պերճ

Արբուն

Բազուկ

Հոյ

Հուսակ

45 Բնագիրն այստեղ ունի Վստամկար: Հին տպագրությունները՝ Վրստասկար: Չորս ձեռագիր, Հռի.կաթողիկոս, Գր. Մագիստրոս և վրացերեն հին թարգմանությունը (տ. Մելիքսեթ-բեգ, Վրաց աղբյուրները Ա. 44) ունեն դրա փոխարեն երկու անուն, Վստամ, Կար: Ընտրեցինք այս վարիանտը:

Կայպակ

Սկայորդի

Ի (ԻԱ)

ԱՐԱՅԱՆ ԱՐԱՅԻ ՄԱՍԻՆ, ԵՎ ՈՐ ՍՐԱ ՈՐԴԻՆ ԷՐ ՍՈՍԱՆՎԵՐ ԱՆՈՒՇԱՎԱՆԸ

Իսկ Շամիրամը դեռ իր կենդանության ժամանակ Արայի որդուն, որ ծնված էր նրա սիրելի կնոջից՝ Նվարդից և տասներկու տարեկան երեխա էր մնացել Արայի մահվան ժամանակ, դեպի Արա Գեղեցիկը տաժած սիրո պատճառով նրա անունով կոչում է Արա և նշանակում է մեր երկրի գլխավոր՝ սրտանց նրան վստահելով, և ասում են, թե նա պատերազմում Շամիրամի հետ մեռավ:

Բայց Մար Աբասը պատմությունը շարունակում է այսպես, Արայան Արան պատերազմի մեջ մեռնում է Շամիրամի հետ, թողնելով արու զավակ՝ գործով հզոր, խոսքով հանճարեղ Անուշավան Սոսանվերին, որովհետև նա պաշտամունքի համաձայն նվիրված էր Արմենակի՝ Արմավիրում գտնվող սոսի ծառերին, որոնց տերևների սոսափյունից, նայելով քամու ուժին և ուղղությանը՝ մեր հայոց աշխարհում սովորեցին գուշակություններ անել և այն էլ երկար ժամանակ:

Այս Անուշավանը բավական ժամանակ արհամարհանք կրելով Զամեսեսից, տառապում է արքունի դռանը, հետո բարեկամներից օգնություն գտնելով ձեռք է բերում մեր երկրի մի մասը՝ խնամելու համար իբրև հարկատու, վերջը նաև ամբողջ երկիրը:

Բայց չափազանց շատ կլինեք, եթե մենք այս գլխում վերը հիշված մարդկանց բոլոր գործերն ու պատմությունները գրեինք, ինչպես արժանի է:

ԻԱ (ԻԲ)

ԱՅՆ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ՍԿԱՅՈՐԴՈՒՑ ԾՆԱԾ ՊԱՐՈՒՅՐՆ ԱՌԱՋԻՆ ԱՆԳԱՄ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒՄ Է ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ, ՕԳՆՈՒՄ Է ՄԱՐԱՅԻ ՎԱՐԲԱԿԵՍԻՆ ՍԱՐԴԱՆԱՊԱԼԻՑ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԵՐՑՆԵԼՈՒ

Բաց թողնելով դեպքերից ոչ կարևորները, ասենք ինչ, որ անհրաժեշտ է: Այս վերջիններից մի մասը եղել է ասորեստանցիների թագավորության ժամանակ, մի մասն էլ Շամիրամից կամ Նինոսից հետո, իսկ մեր Պարույրն եղավ Սարդանապալի ժամանակ: Սա քիչ օգնություն ցույց չի տվել մարացի Վարբակեսին՝ թագավորությունը Սարդանապալից վերցնելու:

Ահա այժմ ես զվարճանում եմ՝ ոչ փոքր ուրախություն զգալով, որ հասնում եմ այն տեղը, երբ մեր բնիկ նախնիի սերունդները թագավորության աստիճանի են հասնում: Ուստի վայել է մեզ այստեղ մեծ գործ կատարել և շատ խոսքեր գրել, որոնց հիմունքը մենք ինքներս արժանացանք կարդալու իմաստուն, իմաստունների մեջ իմաստագույն և բազմարդյուն հեղինակի չորս հազներգությունների մեջ⁴⁶:

Որովհետև Վարբակեսը, ծննդյամբ մեղացի, այս ամրագույն երկրի ծայրի աննշան կողմերից, կյանքում շատ խորամանկ, կռիվների մեջ խիզախ, գիտենալով Թոնոս Կոնկոգեռոսի տմարդի բնավորությունը և հեշտասեր ու թուլամորթ ծուլությունը՝ իր սիրալիր վարմունքով ու առատաձեռնությամբ ավելացնում է իրեն բարեկամներ այն քաջ ու պիտանի մարդկանցից, որոնց ձեռքով այն ժամանակ ամուր ու հաստատուն կերպով հայտնապես կառավարում էր Ասորեստանի աշխարհակալ պետությունը, իր կողմն է գրավում նաև մեր քաջ նախարար Պարույրին, խոստանալով նրան թագավորության պատիվ և ձև: Գումարում է նաև արի մարդկանց մեծ բազմություն, որոնք չափազանց հաջողակ էին նիզակ, աղեղ և սուր գործածելու մեջ: Այս կերպով Սարդանապալից թագավորությունը գրավելով՝ տիրում է Ասորեստանին և Նինվեին: Բայց Ասորեստանի վրա վերակացուներ թողնելով՝ թագավորությունը փոխադրում է Մարաստան: Բայց եթե այս բանը ուրիշների մոտ տարբեր է պատմվում, մի զարմանար: Որովհետև ինչպես որ մեր պատմության առաջին գլուխներում մեղադրեցինք մեր հին նախնիների անիմաստասեր բարքն ու ճաշակը, նույնը

46 Ով է այս իմաստուն, իմաստունների մեջ իմաստագույն և բազմարդյուն հեղինակը, որի չորս հազներգությունները կարդալու բախտ է ունեցել Խորենացին: Թվում է, թե Դավիթ «Անհաղթ» փիլիսոփան է, որին մի անգամ էլ անորոշ կերպով հիշել է Ա. գլխում: Այսպես ենթադրելու հիմք ծառայում է նաև այն, որ բացի Դավիթ Անհաղթից ուրիշ մարդ չգիտենք Ե. դարում, որին հարմար էր այդպես շռայլաբար գործածված իմաստուն տիտղոսը: Երկրորդ՝ որ արդարև Դավիթ Անհաղթից մնացել են շատ երկասիրություններ, որոնց պատճառով իրավացի է նրան կոչել բազմարդյուն: Երրորդ՝ որ գտնված է քերթվածքի մի պատառիկ, երեք տողից բաղկացած, նվիրված Տիգրանին և Տիգրանուհուն, այսինքն այն անձերին, որոնց ժամանակի ներքոն է եղել չորս հազներգությունների նյութը (որովհետև Խորենացու խոսքը, թե այստեղ պետք է մեծ գործ կատարենք՝ չի կարող վերաբերվել Պարույրին կամ Սկայորդուն, որոնց մասին շատ քիչ բան է գրում, այլ հատկապես Տիգրան Երվանդյանին), իսկ այդ երեք տողերը փայլեցնում են Դավիթ Անհաղթի լեզուն և ոճը: Իսկ թե ինչու պարզ անունը չի տալիս Խորենացին՝ ինձ թվում է, թե սա հետևանք է նրա բարեկրթության և փափկանկատության: Ընդհանուր ավանդությամբ՝ Դավիթ Անհաղթը Խորենացու քրոջ որդին էր, ուստի հեղինակն անհարմար է գտել իր գրքում գովաբանել իր քրոջ որդուն:

պատահում է և այնտեղ; Որովհետև ինչ գործեր որ կատարվել են Նաբուգոդոնոսոր հոր կողմից, գրի են առնված նրանց հիշատակագիրների ձեռքով, իսկ մերոնք որովհետև այսպիսի բան չմտածեցին, նրանց գործերը նշանակվեցին վերջերը:

Բայց եթե հարցնես, թե որտեղից մենք այսպես գիտենք մեր նախնիքների անունները, այլև շատերի գործերը՝ կպատասխանեմ, քաղդեացիների, ասորեստանցիների և պարսից հին դիվաններից, որովհետև մեր նախնիները եղել են նրանց գործակալները և նրանց կողմից մեր երկրի վրա նշանակված վերակացուներ ու մեծ կուսակալներ լինելով՝ սրանց անուններն ու գործերը մուծվել են արքունի գրքերի մեջ:

ԻԲ (ԻԳ)

ՄԵՐ ԹԱԳԱՎՈՐՆԵՐԻ ԿԱՐԳԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԹՎԱՐԿՈՒՄԸ ՀՈՐԻՑ ՈՐԴԻ

Այժմ ես կանցնեմ թվարկելու մեր մարդկանց, մանավանդ թե թագավորներին, մինչև Պարթևների տերության հաստատվելը: Որովհետև մեր թագավորների մեջ ինձ այս մարդիկն են սիրելի, իբրև բնիկներ, արյունակիցներ և իսկական հարազատներ: Ես շատ կփափագեի, որ այն ժամանակ Փրկիչն եկած և ինձ գտած լինեի, որ նրանց ժամանակ ես աշխարհ եկած լինեի, նրանց տերությամբ զվարճանայի և այժմյան վտանգներից խուսափած լինեի: Բայց շատ վաղ մեզանից այդ դրությունը փախավ, գուցե նաև վիճակը: Բայց ես այժմ օտարների թագավորության ժամանակ ապրելով՝ նրանց թագավորների հետ միասին պետք է նշանակեմ մեր թագավորների կարգը, որովհետև մեր աշխարհի բնիկ պսակավորներն այն մարդիկն են, որոնց անունները ներքևը կդրոշմենք:

Եվ որ իսկականից այդ ժամանակները մեր ազգը թագավորություն ուներ, վկայում է նաև Երեմիա մարգարեն իր մարգարեության մեջ՝ Բաբելոնի դեմ պատերազմի հրավիրելով. «Հրաման տուր ասում է նա, Այրարատյան թագավորությանը և Ասքանազյան գնդին»⁴⁷: Սա ապացույց է, որ այդ ժամանակ մենք ունեցել ենք թագավորություն: Բայց մենք մեր թագավորների ցուցակը կկազմենք, մոտը դնելով նաև՝ Մարաց թագավորներին:

47 Գալուստ Տեր-Մկրտչյան (Միաբան) Խորենացու ուսումնասիրության մեջ (էջ 50-57)

ապացուցում է թե «Պարույր, որդի Սկայորդույ» խոսքում որդի Սկայորդույ ընդմիջարկություն է, և թե «որ ի Սկայորդույն Պարույր» պետք է հասկանալ ոչ թե Սկայորդու որդի Պարույր, այլ «որ ի Սկայորդույն Պարույր առեալ զիշխանութիւնն»: